

Громадянська позиція особистості: теоретичні аспекти розвитку в контексті суб'єктно-вчинкового підходу

В.Д. Шульга

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, м. Канів, Україна

*Corresponding author. E-mail: vista72@ukr.net

Paper received 12.11.15; Accepted for publication 26.11.15.

Анотація. У статті досліджено теоретичні аспекти процесуальних характеристик феномену «громадянська позиція особистості». Визначено, що доцільно по відношенню до процесуальних властивостей громадянської позиції особистості в ранньому юнацькому віці застосовувати категорію «розвиток», як таку, що одночасно утримує і органічно поєднує в собі три самостійні процеси – становлення, формування, перетворення. Окреслено ресурсні можливості суб'єктно-вчинкового підходу щодо дослідження розвитку громадянської позиції учнівської молоді.

Ключові слова: громадянська суб'єктність, громадянське самовизначення, громадянська позиція особистості, вчинок, суб'єктно-вчинковий підхід

Постановка проблеми. У сучасних складних умовах поступу українського суспільства до цінностей і стандартів європейського життя, унаслідок своїх прапорів і колективного несвідомого, сконцентрованого навколо ідеї суспільної «одності» (Ю. Липа), актуалізується проблема громадянського розвитку молодого покоління, покликаного в найближчому майбутньому здійснити омріяний багатьма поколіннями співвітчизників проект української громадянської нації (А.Ф. Колодій). Феномен громадянського розвитку особистості пов'язується науковцями з одного боку зі становленням громадянського суспільства, з іншого – з формуванням громадянської свідомості та самосвідомості, громадянської спрямованості та відповідальності і поєднується як відкрита самоорганізована система, що інтегрує зовнішні середовищні і внутрішні індивідуальні ресурси особистості, тим самим продукуючи процес створення себе як громадянина в суспільно значущій діяльності [3].

Повільно, але впевнено громадське назавжди входить у життєвий простір особистості в ранній юності і з цього часу стає його (життєвого простору) приналежністю; в зростаючій особистості з'являються відповідні смисли, цінності, ставлення до світу, унаслідок в її громадянській позиції – соціально-психологічному новоутворенні цього віку. Остання є одночасно показником змістовно-процесуальних характеристик перебігу громадянського розвитку, пов'язаних з громадянським самовизначенням юнацтва, і результатом того-таки громадянського розвитку, активізованої в ранній юності потенційної ресурсності особистості.

Дослідження соціально-психологічних особливостей, формовиявлення, психолого-педагогічних передумов формування громадянської позиції молоді вимагають пошуку якісно нових одиниць психологічного аналізу, методологічних концептів, які дали б змогу адекватно і науково достовірно відобразити на науково-теоретичному рівні уявлення про закономірності та механізми громадянського розвитку особистості, що в подальшому допомогли б напрацювати відповідні критеріальні моделі та методичний інструментарій для психолого-педагогічного супроводу процесу становлення свідомого громадянина.

Аналіз досліджень і публікацій. Протягом останніх двох десятиліть вітчизняними вченими активно вивча-

лося питання розвитку саморегуляції, самосвідомості і, зокрема, громадянської самосвідомості зростаючої особистості, формування в неї громадянських цінностей та якостей (М.Й. Боришевський, О.В. Сухомлинська, К. Чорна), громадянська активність особистості у процесі її формування як суб'єкта політичного життя (Л.О. Кияшко, І.В. Голіна). складові і механізми процесу політичної соціалізації молоді (І.В. Жадан).

Останнім часом у полі зору науковців знаходиться психологія відповідальності (І.Д. Бех, С.В. Баранова, М.В. Савчин, І.О. Кочаран та ін.) і, зокрема, громадянської відповідальності (О. Фурман), психологія становлення громадянськості у підростаючого покоління (Л.А. Снігур, А.М. Князев), соціально-психологічні ресурси громадянськості (С.І. Позняк), особливості формування громадянської спрямованості молоді (М.Й. Боришевський, Л.А. Снігур, Л.І. Пилипенко), перспективи розвитку громадянських ставлень та громадянської культури молоді в умовах модернізації освіти (С.І. Позняк).

Вивчення феноменології громадянської позиції особистості, її психологічних характеристик, соціально-психологічних чинників та механізмів формування і об'єктивації в просторі громадянської взаємодії видається можливим саме в контексті зазначених напрацювань та як їх логічне продовження. Зрозуміло, що цікавими і корисними на разі стають і праці сучасних західних політичних психологів – авторів своєрідних концепцій громадянства та громадянськості П. Коновера та Д. Сьорінга, Д. Хітера, Т. МакЛокліна, Н.Х. Наєма.

Окремо проблематиці громадянської позиції учнівської молоді присвячені напрацювання ряду учених-науковців, серед яких українські вчені-дослідники Н.П. Нікітіна, А.Г. Сіфгова, О.Б. Кафарська (формування громадянської позиції в навчально-виховному процесі), М.М. Шимановський (вплив суспільних дисциплін на формування громадянської позиції), Н.І. Корпач (формування громадянської позиції в молодіжних організаціях), М.І. Бабкіна (формування громадянської позиції в процесі позакласної роботи). Утім, з одного боку відсутні безпосередні психологічні дослідження процесу формування в особистості громадянської позиції в ранньому юнацькому віці, виходячи з розвитку її громадянської суб'єктності та громадянського самовизначення, що безпосередньо і опосеред-

ковано впливають на розвиток таких важливих вікових новоутворень ранньої юності, як: стиль життя, життєва стратегія, життєві домагання, життєві завдання; з іншого – бракує наукових підходів, які б пояснювали особливості розвитку громадянськості та формування громадянської позиції в ранньому юнацькому віці, особливо з урахуванням ментальних коренів українського світосприймання, етнопсихологічних витоків побудови життєвої стратегії, важливою складовою якої вважаємо громадянську позицію особистості. Відтак, вагомим питанням є визначення потенціалу сучасних наукових підходів до вивчення громадянського розвитку молоді та виділення тих із них, що дадуть змогу екстраполювати вищевказаний методологічний концепт на механізми громадянського розвитку молоді.

На наш погляд, значний теоретико-методологічний ресурс для вирішення вищезазначених завдань має суб'єктно-вчинковий підхід в сучасній вітчизняній психологічній науці (В.О. Татенко, Я.С. Кальба).

Тож **метою цієї наукової розвідки** є дослідити теоретичні аспекти розвитку громадянської позиції особистості в ранньому юнацькому віці в контексті суб'єктно-вчинкового підходу.

Ранній юнацький вік – період самовизначення особистості в різних сферах життя, які так чи інакше стосуються громадських інтересів і потреб. Тому чи не найвагомішою видається та площина професійного та життєвого самовизначення особистості, що пов'язана з усвідомленням свого місця в громаді й іменується як громадянське самовизначення. Останнє, на відміну від особистісного чи життєвого, передбачає орієнтацію молоді людини на ціннісно-нормативні стосунки з іншими членами громади і продукує появу різних модусів відношення до них (стосунків), тим самим максимально розширюючи рамки психічної діяльності, активізуючи пізнавальні та вольові процеси, а також соціальну активність юні такого гатунку, що дозволяє їй розкривати у природний спосіб власні сутнісні сили і ресурси, розвивати свій потенціал. При цьому вироблені учнівською молоддю громадянські уявлення, цінності, почуття та якості стають значущими внутрішніми регуляторами поведінки і безпосередньо впливають на побудову власної життєвої стратегії, стилю життя, постановку життєвих завдань, та передусім розвивають громадянську суб'єктність як здатність особистості до усвідомлено-відповідальної участі у житті громади (соціокультурному, політичному, економічному), готовність суб'єкта поставити інтереси іншого, громади вище власних і діяти у певний спосіб, обираючи відповідні засоби досягнення поставлених цілей.

Розвиток громадянської суб'єктності в ранньому юнацькому віці зумовлює формування в учнівській молоді, по-перше, громадянськості, по-друге, громадянської позиції. Якщо у вітчизняній та зарубіжній традиції громадянськість розглядається переважно як внутрішня властивість і здатність особистості до громадянського життя (М.Й. Боришевський, В. Горбатенко, С.І. Позняк, В. Цвих та ін.), то громадянська позиція як соціально-психологічний феномен, що характеризує особистість з точки зору способу і характеру взаємовідносин індивіда з визначеною реальністю і проявляється та формується в конкретних діях [2].

Як стверджує І.В. Голина та Л.О. Кияшко, громадянськість виявляється у громадянській активності особистості через систему сформованих відносин до суспільства і держави, громадянських норм і цінностей [1, с. 68]. Тоді громадянська позиція довершує, доводиться громадянськість, унаслідок цієї властивості особистості в реальному вимірі взаємовідносин «людина – світ». Якщо в громадянськості вбачати внутрішній показник громадянської зрілості особистості, то про громадянську позицію слід говорити як про зовнішню репрезентацію внутрішньої готовності особистості до здійснення відповідального вибору, що асоціюється з повноцінним життям дорослої людини (свідомого громадянина), рівнем активного відтворення і продукування нею інтеріоризованих і вироблених особисто громадянських цінностей у певних власних діях.

Відтак можемо говорити про те, що формується громадянська позиція, як і будь-яка інша (внутрішня, моральна, життєва і т.п.), на рівні мисленевих процесів, а виявляє себе у діях певного плану. Сенситивним періодом для того є ранній юнацький вік, коли внаслідок когнітивно-практичної роботи в певному довір'язі формується в особистості громадянськість (О. Фурман).

На наш погляд, *громадянську позицію учнівської молоді* можна визначити як особливу цілісну систему соціальних очікувань, особистісних смислів, вищих почуттів, громадянських цінностей і якостей особистості в ранньому юнацькому віці, відображених у суб'єктивних ставленнях останньої до повсякдення громад і принагідно унаслідок виявлених в особистій соціальній активності такого гатунку, що дозволяє бути молодій людині співпричетною до життя громади та вирішення болючих і актуальних для останньої соціальних, політичних, культурних, економічних та інших питань.

Дискусійними на разі видаються процесуальні характеристики громадянської позиції учнівської молоді, для якої вказаний феномен є важливим віковим соціально-психологічним новоутворенням. Вважаємо, що доцільно по відношенню до процесуальних властивостей громадянської позиції учнівської молоді застосовувати категорію «розвиток». Виходимо з уявлень про розвиток В.І. Слободчикова як про «кардинальне структурне перетворення того, що розвивається, як про зсув, «метаморфозу», стрибок, які не зводяться ні до процесуальних, ні до діяльнісних характеристик» [4, с. 14-15], адже позначають собою вихід в особливу реальність буття людської суб'єктності, пошук особливих детермінант її становлення, що передбачає розвиток «третього роду», а саме саморозвиток, тобто розвиток людиною своєї власної самості в координатах термінальних цінностей та граничних смислів [4, с. 15]. Отож, маємо на увазі уявлення про розвиток суб'єктивної реальності в її особливому духовному вимірі, пам'ятаючи при цьому, що основою розвитку громадянськості відповідно громадянської позиції, за словами М.Й. Боришевського, виступає мораль як складова духовності, зреалізована в гуманістичній спрямованості особистості як на інтереси країни в цілому, так і на інтереси окремих громадян.

Як зауважує В.І. Слободчиков, процес розвитку передбачає собою конкретно-історичний шлях перетворення вихідних передумов в деяку сукупність справж-

ніх здібностей, що забезпечують власне людське рефлексивно-практичне ставлення до своєї життєдіяльності, – і є шляхом становлення внутрішнього світу людини, її самості, суб'єктності з її іманентною здатністю бути «для себе» [4, с. 14-15]. У контексті розвитку громадянської позиції учнівської молоді йдеться, поперше, про появу і розвиток громадянської суб'єктності, громадянської самосвідомості, відповідних почуттів, громадянської спрямованості та відповідальності, а також соціальної активності, – в сукупності своєї перетворених на певному етапі в діяльну систему ставлень особистості до громадянських інтересів і потреб, загалом до громади та окремих її представників. Утім, чи не визначальною початковою «вихідною передумовою» розвитку громадянської позиції особистості в ранньому юнацькому віці стає розвиток сутнісних сил дитини, під якими розуміємо закладені на генетичному рівні духовні праструктурні властивості психіки чи то кванти психічного, що, утворюючи в процесі взаємодії дитини зі світом її потенції і інтенції, акумулюються у вищих психічних функціях і визначають спроможність, здатність і готовність зростаючої особистості до перетворювальної активності та врешті-решт розчиняються в діях вищого, морально-творчого порядку [6]. Останні утворюють індивідуальний та соціальний психофрactal дитини, породжують інформаційно-енергетичне поле її смислів Отож, запотенційоване на рівні дії вищих психічних функцій «почуття громадянства» (П. Коновер, Д. Сьорінг) у своєму розвитку утворює цілісну систему особистісних смислів, що зрештою вимагають своєї реалізації у вчинку Служіння громаді, і лише по завершенню останнього в різних формовиявах отримує повноцінне завершення акту взаємодії «людина – світ» у найближчому для зростаючої особистості соціально-мотивному оточенні.

Категорія «розвиток» цілком і повністю відповідає процесуальним характеристикам громадянської позиції учнівської молоді, оскільки одночасно утримує і поєднує в собі три досить самостійних процеси: *становлення* як дозрівання і зростання, як єдність уже здійсненого і потенційно можливого; *формування* як двоєдиний процес формотворення суб'єктності та морфогенезу в культурі, як єдність соціокультурної мети і суспільно значущого результату розвитку; *перетворення* як саморозвиток і зміна основного життєвого вектора, як подолання сформованого режиму життєдіяльності відповідно до деякої ієрархії цінностей і сенсів життя людини [4, с. 15-16].

Природною формою розвитку громадянської позиції особистості стає вчинок як високоморальна, творча, соціально спрямована дія, завдяки якій між людьми виникає сильний зв'язок духовно-екзистенційного порядку і створюється нова духовна, але вже суб'єктивізована і опредмечена реальність. У вчинку потенції та інтенції зростаючої особистості, зафіксовані на етапі вчинкової ситуації, свідчать про завершення процесу становлення певних особистісних властивостей, пов'язаних з громадянським розвитком юнака чи юнки. На етапі вчинкової мотивації фокусуються у певному напрямку наступної вчинкової дії громадянські цінності, уявлення, почуття, унаслідок чого у відповідних ідейно-політич-

них настановах та громадянській спрямованості (формування як субкатегорія розвитку). І нарешті на етапах учинкової дії та післядії відбувається процес перетворення наявних в особистості ресурсів у здобутки духовного плану, закріплені в соціально корисній і суспільно-політичній діяльності.

Отож, на нашу думку, вповні дослідити розвиток громадянської позиції особистості в ранньому юнацькому віці дозволяє суб'єктно-вчинковий підхід (В.О. Татенко), як методологічний концепт, що спирається, поперше, на психологічні ідеї цілісності особистості як результату її становлення і розвитку; по-друге, на ідею суб'єктності в психології, згідно з якою глибинні сили особистості є сутнісним чинником її громадянського розвитку (К.О. Абульханова, А.В. Брушлинський); по-третє, ідею вчинковості (В.А. Роменець) як специфічної, лише людської онтичної форми активності – душевного і духовного діяння – що вирізняється високим психосоціальним потенціалом [5]. Зазначений методологічний концепт об'єднує в собі як структурні компоненти більш вузькі і спеціалізовані критерії інтегративно-особистісного (Г.О. Балл), особистісно-ціннісного (М.Й. Боришевський, О.В. Киричук, Л.Є. Просандєєва, Л.А. Снігур,) і ресурсного (О.С. Штепа) підходів.

Зауважимо, що якщо для дослідження громадянського розвитку дорослої людини найприйнятнішим вважається інтегративний підхід, як такий що дає змогу об'єднати тілесні переживання, емоції, почуття, мислення та духовні переживання в цілісність, єдність системи «Людина» і показати, за яких умов вона стає здатною досягти справжньої цілісності і автентичності [3], то для дослідження особливостей громадянського розвитку особистості в ранньому юнацькому віці актуальним є суб'єктно-вчинковий підхід, бо дозволяє зрозуміти механізми громадянського розвитку зростаючої особистості, виявити його детермінанти і побудувати стратегію суб'єкт-суб'єктної вчинкової взаємодії, що має надманіпулятивні ознаки, а отже продукує появу в молодій людини активної громадянської позиції. Прикметним на разі є те, що в ранньому юнацькому віці в особистості формується суб'єктна готовність до вчинку, що, власне, і стає вирішальним фактором розвитку активної громадянської позиції в учнівській молоді.

Висновки. Стосовно процесуальних характеристик громадянської позиції особистості в ранньому юнацькому віці доцільно застосовувати категорію «розвиток», як таку, що одночасно утримує і органічно поєднує в собі три самостійні процеси – становлення, формування, перетворення.

Суб'єктно-вчинковий підхід дозволяє вповні дослідити і відтворити дійсний хід розвитку громадянської позиції учнівської молоді, адже орієнтує на дослідження особистості як біопсихосоціодуховної істоти; тяжіє до пояснення засад ціннісно-сміслової орієнтації особистості у взаємодії з оточуючими; дозволяє вивчити соціальну активність особистості в конкретній ситуації і тим самим зрозуміти здатність людини актуалізувати власні психологічні ресурси для саморозвитку, само-розкриття у стосунках з іншими за умови взаємної підтримки один одного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голина І.В., Кияшко Л.О. Місце громадянської активності у процесі формування особистості як суб'єкта політичного життя // Вісник Харківського національного університету імені Н.В. Каразіна. – № 771. – Серія: Психологія. – Вип. 38. – 2007. – С. 65-74.
2. Гуляева И.Л. «Гражданином быть обязан...»: формирование гражданской позиции личности // Русская культура нового столетия : Проблемы изучения, сохранения и использования историко-культурного наследия / Гл. ред. Г.В. Судаков. Сост. С.А. Тихомиров. – Вологда : Книжное наследие, 2007. – С. 683-686.
3. Лукашевич О.М. Дослідження громадянського розвитку дорослої особистості в контексті сучасних психологічних теорій / О.М. Лукашевич // Проблеми політичної психології : зб. наук. праць / Асоціація політичних психологів України, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України; [редакційна колегія: Л.А. Найдюнова, Л.Г. Чорна, І.Г. Братченко та ін.]. – К. : Міленіум, 2014. – Вип. 1 (15). – С. 64-74.
4. Слободчиков В.І. Теорія і діагностика розвитку в контексті психологічної антропології / В.І. Слободчиков // Психологія і особистість. – 2014. – № 2 (6). – С. 5 – 45.
5. Татенко В.О. Сучасна психологія: теоретично-методологічні проблеми: Навч. посібник / В.О. Татенко. – К.: Вид-во нац. авіац. ун-ту «НАУ-друку», 2009. – 288 с.
6. Шульга В.Д. Суб'єктно-вчинковий підхід до розвитку сутнісних сил дитини: методологія педагогіки і психології XXI століття / В.Д. Шульга // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, II(14), Issue: 27, 2014. – С. 99-102.

REFERENCES

1. Golina, I.V., Kiyashko, L.O. The place of the civil activity in the process of the formation of the personality as a subject of a political life // Journal of Kharkov national university named after N.V. Karazin, – № 771.- Series : Psychology. – Is. 38. – 2007. – P. 65-74.
2. Gulyayeva, I.L. «You must be a citizen...»: the formation of the civil position of a personality // Russian culture of the new century: The study, preservation and use of historical and cultural heritage / ed. G.V. Sudakov. Comp. S.A. Tihimirov. – Vologda : Book heritage, 2007. – P. 683-686.
3. Lukashevich, O.M. The investigation of the civil development of the adult personality in the context of the modern psychological theories / O.M. Lukashevich // The problems of political psychology: Coll. Sc. works / Association of Political Psychology of Ukraine, Institute of Social and Political Psychology of NAPS Ukraine ; [ed-s: L.A. Naydyonova, L.G. Chorna, I.G. Bratchenko et al.]. – K.: Milenium, 2014. – Is.1 (15). – P. 64-74.
4. Slobodchikov, V. I. The theory and the diagnostics of the development in the context of the psychological antropology / V.I. Slobodchikov // Psychology and Personality. – 2014. – № 2 (6). – P. 5-45.
5. Tatenko, V.O. Modern psychology: theoretical-methodological problems : Tutorial / V.O. Tatenko. – K: Publisher of National Aviation University "NAU printing", 2009. – 288 з.
6. Shul'ha, V. D. Subjective-actional approach for the development of the essential powers of a child: methodology of the pedagogics and psychology of the XXI century / V.D. Shul'ha // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, II(14), Issue: 27, 2014. – P. 99-102.

Civil position of a personality: theoretical aspects of development in the context of subjective-actional approach
V.D. Shul'ha

Abstract. In this article the theoretical aspects of the processual characteristics of the phenomenon of «the civil position of the personality» have been investigated. It is determined that it is rational to use the category «development» for the processual abilities of the civil position of a personality, that unites three independent processes – the appearance, the forming, the transforming. The resource possibilities of the subjective-actional approach as for civil position of the youth have been determined.

Keywords: *civil subjectivity, civil self-determination, civil position of a personality, an action, subjective-actional approach*